

LEXIKUM

- v lidové latině probíhají normální změny ve slovní zásobě jako v každém živém jazyku
- jako v jiných jazykových plánech, projevují se zde vlivy psychologické, sociální, vnitřní jazykové příčiny, působení jiných jazyků
- pro mluvený jazyk lze předpokládat výrazný vliv jevů jako jsou eufemismus, tabu, snaha po expresivitě, Hofmann podle mého názoru vliv expresivního vyjadřování obyčejných lidí přeceňuje a vysvětluje jím všechno
- vliv na lexikum lidové latiny i hláskový vývoj, který způsoboval homonymie (*homines, omnes; haud, aut*) nebo ztrátu dostatečného fonetického rozsahu slova (*auris > *ore*). Pro rozlišitelnost jazykového znaku od jiných a zajištění kvalitní komunikace je nutný určitý fonetický rozsah znaku.
- soudí se, že některým slovům se mluvčí vyhýbali kvůli nepravidelnostem v deklinaci nebo konjugaci; na druhé straně často užívaná nepravidelná slovesa zpravidla přetrvávají
- změny související se změnami v mimojazykové realitě (zánik starých, vznik nových skutečností vyžadujících pojmenování), např. sémantické posuny, využívání starých slov pro nové skutečnosti, specializace
- rozšíření nebo zúžení významu, přenos z konkrétního na abstraktní a naopak
- kalky a sémantické kalky (slova dvou jazyků mají stejný etymologický základ, ale jiný význam; dochází k přenosům, patří sem i některé případy *falsos amigos*, např. *success – suceso*)
- lidová etymologie
- neologismy vytvářené derivací a kompozicí
- prostředkem významových změn jsou např. *metafora* (přenos významu na základě podobnosti; jeřáb, kohoutek), *metonymie* (přenos významu na základě souvislosti; hrnek, lžice jako obsah nádoby), *hyperbola* (nadsázka, užívaná při expresivním vyjadřování; hrozný, strašný jako intenzifikátory bez negativního významu) a *elipsa* (vypuštění některých prvků; jahodová tj. zmrzlina).
- většinou kombinace více faktorů najednou
- většina slovníku lidové latiny musela být totožná se slovníkem klasické latiny
- lexikum románských jazyků dokládá pokračování jak „klasických“ tak „lidových“ slov, někdy s teritoriálními rozdíly (*comedere x manducare*)

Příklady nejvíce rozšířených jevů

nahrazování slov se speciální nebo nepravidelnou flexí:

- *portare* (všechny rom. jazyky) místo *ferre/gerere*;
- *parabolare* nebo *fabulare* místo *loqui*, it. *parlare*, šp. *hablar*, port. *falar*;
- částečné nahrazení tvarů od slovesa *ire* (hlavně jednoslabičných) slovesy *vadere* a *ambulare* (v pozdních textech je *ire* obvyklé, *vadere* se naopak moc často nevyskytuje);
- *ēsse, edere* bylo nahrazeno buď složeným *comedere* nebo *manducare*, šp., port. *comer*, it. *mangiare*, fr. *manger*, rum. *mînca*;
- často se zmiňuje i ústup deponentních sloves, který měl však spíše systémové důvody
- částečně sem může spadat i preference iterativních sloves na *-are* před jejich neiterativními protějšky patřící např. ke 3. konjugaci (už kl. *canere – cantare*)

expresivnější výrazy místo méně expresivních:

- *equus* nahrazeno *caballus* „valach“ > it. *cavallo*, šp. *caballo*, port. *cavalo*, rum. *cal*; zachovalo se ale částečně slovo *equa* > šp. *yegua*, port. *égua*, cat. *éuga, egua*, st. fr. *ive, ieve*
- *manducare* „žvýkat“ místo *edere*;
- *comparare* (už u komiků i s významem „koupit“) místo *emere*, st. fr. *comperer*, it. *comp(e)rare*, šp. *comprar*;

- *testa* „hliněná nádoba“ místo *caput*, cat., prov. *testa*, fr. *tête* (it. *testa* je výpůjčka ze st. fr.) x šp. *cabeza* < *capitia*;
- *bucca* „tvář“ (už od dob staré latiny expresivní výraz pro ústa) místo *os* (viz též krátkost slova), it. *bocca*, šp. *boca*;
- *causa* (kromě rum. ve všech rom. jaz., prvně „záležitost“, pak „věc“, hlavně od 5. stol. dále) místo *res* (ale *rem* > fr. *rien*, prov. *re*);
- zmizelo *parvus* a na jeho místo *minutus*, *pusillus*, *putillus*, „maličký“, *pisinnus* „malý (kluk), dítě“, *pitinnus*;
- staré ine. *ignis* nahradilo *focus* „domácí krb, ohniště“ > it. *fuoco*, fr. *feu*, šp. *fuego*, port. *fogo*, rum. *foc*
- *aeger/aegrotus* nahrazeno *infirmus* „slabý“ > it. *infermo*, šp., port. *enfermo*, st. fr. *enferm*; pro „být zdravý x nemocný“ také výrazy *bene x male habere* (asi řec. vliv), z toho vychází it. *malato*, fr. *malade*, cat. *malalt*

větší fonetický rozsah:

- do této kategorie spadají především diminutiva. Zároveň je lze často zařadit do předcházející skupiny, protože diminutiva byla expresivnější a byla patrně charakteristická pro hovorovou latinu. Mnoho původních diminutiv přestalo být jako diminutiva vnímáno a do dnešních románských jazyků z nich vznikla bezpříznaková slova (např. *auricula* > *oreja*). Příklady:
- *agnus* (port. *anho*) – *agnellus* (it. *agnello*, fr. *agneau*);
- *sol* (šp. *sol*, it. *sole*, rum. *soare*) – *solic(u)lus* (fr. *soleil*, prov. *solelh*);
- *ovis* (rum. *oaie*) – *ovicula* (st. fr. *oeille*, fr. mod. *ouaille*, prov. *ovelha*, cat. *ovella*, šp. *oveja*, port. *ovelha*);
- *genu* – *genuc(u)lum*, *geniculum* (všechny rom. jaz., např. šp. *hinojo*);
- *vetus* (it. *vioto*, st. fr. *viez*) – *vetulus*, *veclus* (všechny rom. jaz., šp. *viejo*)
- složené předložky: některé složeniny jsou kombinací významů obou složek, např. *ab + ante* > *abante* > fr. *avant*, it. *avant*; *de foris*, *de intus*. Jiné jsou naopak pleonastické, např. *de ex* > fr. *dès*, *de ab* > it. *da*
- časová adverbia (zároveň jsou expresivnější), např. místo *nunc* se objevuje *ad horam*, *hac hora*, *ad praesens*, *in praesenti*; *diu* je nahrazováno *longo tempore*, *multo tempore*
- odvozená slovesa (prefixy i sufixy, hromadění afixů), může být spojeno rovněž s větší expresivitou a pravidelnou konjugací, např. *adimplere*, *circuminspicere*, *concolligere*, *discooperire*, *pertransire*, *peroccidere*, *superelevare*, *perdiscooperire*. Prefix má často pouze funkci zesílení významu už v klas. lat., některá původně složená slovesa přestala být pocitována jako složená a přidávaly se k nim další prefixy.

změny ve významu

- viz příklady sub expresivnější výrazy, tato slova přestala být postupně pocitována jako expresivní a zcela nahradila původní neutrální výrazy
- specializovaný výraz > obecný výraz: (*iecur*) *ficatum* (játra husy vykrmené fiky, kalk z řeckého *σικωτήν*) > it. *fegato*, šp. *hígado*, port. *figado*, fr. *foie*, prov., cat. *fetge*, rum. *ficat*; *gamba* „zvířecí noha, tlapa“ (veterinární výraz z řec. *κῆρυξ*) > it. *gamba* „noha“, fr. *jambe*, prov. cat. *camba* (neutrální výraz pro „nohu“, nahradilo *crus*)
- rozšíření významu: *laxare* „uvolnit“ > „nechat jít“ > „nechat“, it. *lasciare*, fr. *laisser*, šp. *dejar* a port. *deixar* < kontaminace mezi *laxare* a *delaxare*; (*se*) *applicare* „přistávat“ > „přijít“, st. šp. *allegar*, port. *achegar*; (*se*) *plicare* „svinovat plachty“ > přibližovat se > přijít, šp. *llegar*, st. port. *chegar* x it. *arrivare* < *adripare* „blížit se ke břehu“; *sedere* „sedět“ > „zůstávat“ > „být“, v pozd. lat. nahrazuje někdy *esse*, viz též šp. *ser*; *hostis* „nepřítel“ > nepřát. vojsko > obecně „vojsko“, šp. *hueste*, port. *hoste*, rum. *oaste*, st. it. *oste*, st. fr., prov., cat. *ost*; *passer* „vrabec“ > obecně „pták“, šp. *pájaro*, port. *pássaro*, rum. *pasăre*

- zúžení významu: *necare* obecně „zabít“ > „utopit“, tj. zabít zvláštním způsobem, pravděpodobně přes *aqua necare*, do rom. jaz. šp., port. *anegar*, it. *annegare*, fr. *noyer*, prov. *negar*, rum. *îneca*; *cognatus* „příbuzný“ > „švagr“, šp. *cuñado*, it. *cognato*, port. *cunhado*, rum. *cumnat*; *materies/materia* „látka“, „surovina“ > „dřevo“, šp. *madera*, port. *madeira*; *pullus* „ptačí mládě“ > „kuře“, šp. *pollo*, it. *pollo*, fr. *poule*); *orbis* „bez rodičů, sirotek“ > „slepý“, tj. bez očí, it. *orbo*, st. fr. *orb*, rum. *orb*, zároveň je to eufemismus; *paganus* „venkovan“ > „pohan“, „neřestřan“, šp., it. *pagano*; *tempestatas* „čas, doba, počasí“ > „bouře“, šp. *tempestad*, it. *tempesta*; *captivus* „zajatý“ > „v zajetí ďábla“ > „nešťastný“, „zlý, špatný“, it. *cattivo*, prov. *caitiu*
- abstraktní > konkrétní: *piscatus* „rybolov“, „úlovek“ > „ulovená ryba“, šp. *pescado*; *testimonium* „svědectví“ > „svědek“, fr. *témoin*, *mancipium* „nabytá věc, zvláště otrok“ > „mladík“, šp. *mancebo*, prov., cat. *masip*; *ingenium* „talent, povaha“ > „vynález“ > „válečný stroj“, „zařízení“, ve staré fázi i „lest, úskok“, fr. *engin*, prov. (en)genh, st. šp. *engeño nebo ingenio*
- specializace: např. v souvislosti s křesťanstvím, často kombinováno s výpůjčkami z řečtiny: *fides*, *orare* (jedno z latinských sloves pro „prosit“, relativně méně užívané, v kř. smyslu „modlit se“), *gentes*, *pagani* „pohané“, *confessio* „vyznání hříchů“ nebo „mučednictví“ (tj. přiznání se k víře, vyznání víry), *martyr* v řečtině „svědek“ > „mučedník“, tj. svědek víry > příp. „hrob mučedníka“ atd.
- výpůjčky: z řečtiny; z germánských jazyků, např. *burgus* „pevnůstka“, v románských jazycích jsou germánského původu názvy světových stran, *blanco*, *bianco*, *guerra*, *rico*; z keltských např. *carrus*, *camisia* (to možná germ.)
- tvoření nových slov: přehled sufixů viz Väänänen, ze jmenných nejdůležitější diminutivní *-ulus*, *-culus*, *-(c)ellus*, *-(c)illus*, činitelský *-tor*, *-trix*, dále *-men/-mentum*, *-antia*, *-(i)entia*, *-arius*, ze slovesných *-idiare* < *-izare*, *-icare*. Řada nových slov opět na poli křesťanství, např. *trinitas* „trojice“, *incarnatio* „vtělení“, *salvatio* „spása“, *salvator* „spasitel“...
- dekompozice někt. slov, která byla pocíťována jako složená, např. *consacrare*, *commandarecontangere*, *inclaudere*, *infrangere*
- tzv. parasyntetická slovesa tvořená od jména prefixem i sufixem zároveň, např. *impedicare* „spojit, svázat“ (fr. *empêcher*, port. *empelgar*), *inodiare* (it. *annoiare* „nudit“, „obtěžovat“, fr. *ennuyer*, prov. *enojar*, cat. *emujar*)
- skládání: objevuje se množství složenin, někdy bizarních. Složeniny, zejména podle řec. vzoru v předch. obdobích, např. *suovetaurilia* (oběť prasete, býka a ovce), dále viz jména u Plauta, Cicero cituje jako těžkopádné složeniny *versutiloquus* „s vyumělkovaným jazykem“, *perterricrepa* „ten, který dělá hrozný hluk“. Často složeniny v odborných pojednáních, inspirace řečtinou. Příklady z lid. lat.: Petr. *caldicerebrius* „s horkou hlavou“, *larifuga* „tulák“, *ad domusionem* „pro domácnost“; Pompeje *matrona culibonia*, *piscicapi* „rybáři“. Některé složeniny tvořeny předložkou a jménem, celý komplex nabývá jednoho významu, např. *in gyro*, *per gyrum* „okolo“, *de latus* „vedle čeho“, řada jmen pro funkce na cí. dvoře *ab aerario* „pokladník“, *a bibliotheca* „knihovnik“, *a veste* „otrok starající se o šatník“, *ab epistulis* „sekretář“